

Ugnius Keturakis

Lietuvos sveikatos mokslų universitetas

M. Jankaus g. 2, LT-50275, Kaunas, Lietuva

El. paštas: Ugnius.Keturakis@lsmuni.lt

Moksliniai interesai: komparatyvistika, tarpkultūrinis dialogas

JURGIO BALTRUŠAIČIO LAIŠKAI GIOVANNI'UI PAPINI'UI

Straipsnyje analizuojami Jurgio Baltrušaičio laiškuose Giovanni'ui Papini'ui atsiskleidžiantys prometėjiškos pasaulėjautos bruožai: poeto-pranašo, aiškiaregio motyvas; žmogaus-kūrėjo savikūra, augimas į dievišką, tobulą asmenybę, galinčią perkurti pasaulį; absoliutaus kūrybiškumo kaip visiškos kūrėjo laisvės siekimas; tikėjimas žmogaus pajėgumu pastatyti bokštą, siekiantį iki dangaus – Babelio bokšto mito atgijimas; idealistinės nuostatos, žemiškumo niekinimas ir dangiškumo siekimas; regėjimo, vizijos kaip vienintelės sąsajos su idėjų pasauliu išaukštinimas. J. Baltrušaičio laišakai G. Papini'ui leidžia teigti, kad poeto kūrybinės ambicijos nesiriboja vien asmenine erdve – kūryba siekta pakeisti pasaulį, transformuoti jį pagal idėjų pasaulio modelį, todėl prometėjiška programa apėmė ir politinę erdvę: J. Baltrušaitis, paveiktas slavofiliškų mesianistinių lūkesčių, jautėsi glaudžiai susijęs su Rusijos imperija. Dviejų kūrėjų susirašinėjimą nutraukė Pirmasis pasaulinis karas ir po jo įvykęs Spalio perversmas, pakirtęs tikėjimą prometėjiška kūrybos programa.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: epistolika, Baltrušaitis, Papini's, simbolizmas, prometėjizmas.

Straipsnio tikslas – remiantis komparatyvistikos metodu, iširti prometėjizmo pasaulėjautos apraiškas lietuvių ir rusų simbolisto Jurgio Baltrušaičio laiškuose italų rašytojui Giovanni'ui Papini'ui. Siekiant atskleisti prometėjizmą kaip simbolizmo aspektą, aiškinamasi prometėjiškos mitologemos raida lietuvių ir italo tekstuose, tiriamos prometėjizmo sąsajos su kūrybos ir tapatybės transformacijomis. Prometėjizmo koncepciją suformulavo Nikolajus Berdiajevas veikale *Laisvos dvasios filosofija* (*Философия свободного духа*, 1927–1928) (Бердяев 1994), vėliau ja susidomėjo Antanas Maceina, parašęs straipsnį „Prometėjiška kultūros tragedija“ (1932) (Maceina 2004: 71–79) bei studiją *Prometėjizmo problema* (1938) (Maceina 1992: 397–465). Prometėjiškoji mitologema pasirinktų rašytojų kūryboje dar nėra sulaukusi išsamesnio tyrinėjimo. Atskirų pastebėjimų apie XIX amžiaus pabaigos – XX amžiaus pradžios meninius ieškojimus ir atskirus prometėjizmo pasaulėjautos aspektus esama Viktorijos Daujotytės studijose, skirtose Jurgio Baltrušaičio kūrybiniam palikimui *Jurgis Baltrušaitis* (Daujotytė 1974), *Юргис Балтрушайтис: монографический очерк* (Дaujотите 1983). Prometėjizmo apraiškos lietuvių kultūroje ir literatūroje tirtos Virginijos Balsevičiūtės-Šlekienės straipsnyje „Prometėjizmas žemininkų kūryboje“ (1998: 66–72), Mindaugo Kvietkausko straipsnyje „Prometėjiškoji pasaulėjauta Jono Biliūno prozoje“

(2005: 80–93), Daliaus Jonkaus straipsnyje „Prometėjiška kultūros tragedija Antano Maceinos filosofijoje“ (2009, 27–34).

Rusijos valstybinės bibliotekos rankraščių skyriuje ir G. Papini'o archyve Fjezolėje yra saugomi 153 J. Baltrušaičio laišakai G. Papini'ui (1881–1956). Dalis šių laiškų publikuota 2015 metais išleistoje J. Baltrušaičio laiškų rinktinėje (Baltrušaitis 2015). Ši lietuvių literatūros mokslo dar plačiau netirta medžiaga leidžia išplėsti lietuviškojo simbolizmo kontekstus, išryškinti įvairialypės europietiškosios kultūros, aprėpiančios rusų, italų ir lietuvių kultūras, kontūrus.

Giovanni's Papini's (1881–1956) – italų žurnalistas, eseistas, filosofas, literatūros kritikas, poetas ir prozininkas. Veikiamas XIX amžiaus pabaigos – XX amžiaus pradžios Europos kultūros dvasios – dekadentizmo, – G. Papini's deklaravo nepasitenkinimą realybe ir idealizmo siekį, vienintele tikrove paskelbė dvasinę tikrovę, stengdamasis išvaduoti savo dvasią iš kūno kalėjimo ir iškeldamas nuolatinio dvasinio augimo šūkį. Filosofas dvasios išlaisvėjimo maksimumą taikė tiek asmeniui, tiek Italijai, tiek apskritai pasauliui. Jis pats pretendavo tapti Italijos dvasiniu lyderiu, ir, savo ruožtu, priversti italus tapti kitokiais bei paversti Italiją viso pasaulio dvasine lydere – tai jis laikė savo pasauline misija. Taigi G. Papini'o idealizmui būdingas ir politinis, praktinio veiksmo, pasaulio pertvarkymo aspektas.

G. Papini's yra to laikotarpio kultūros ir visuomenės, apskritai viso gyvenimo atnaujinimo sąjūdžio veikėjas, europinio masto figūra, pats ryškiausias ir įtakingiausias XX amžiaus pradžios Italijos rašytojas, visapusiškai išsilavinęs, apdovanotas dideliu talentu, tačiau tai tik dar labiau paryškina tragišką jo siekių ir rezultatų nesutapimą. Todėl jo asmenybė, apėmusi begalinius dvasinius ieškojimus, riziką ir dvasinį avantiūrizmą, sąmoningai lošiant *va banque* tiek savimi, tiek kitais, yra tipiškas XIX amžiaus pabaigos – XX amžiaus pradžios Europos kultūrinių, socialinių ir politinių eksperimentų pavyzdys.

G. Papini'o biografiją vertėtų pradėti, ko gero, garsiausio jo šalininko ir mokinio Mircea'os Eliade's žodžiais: „Atvirai sakau, kad visus 30 Papini'o tomų esu perskaitęs mažiausiai tris kartus (tai sakau net puikiausiai žinodamas, kad būtina atsiras tokių pusgalvių, kurie ims šūkauti apie mano „papinizmą“). Aš vis dar, kaip ir anksčiau, mėgstu visą Papini'į, tokį, koks jis yra. Mano galva, nėra didesnio komplimento rašytojui kaip prisipažinti mėgstant jį *visą*, nepaisant visų idėjų, temperamento, religijos ir moralės principų skirtumų. Tuose trisdešimtyje tomų atsiveria pasiutusiai gyvas ir vientisas žmogus. Nepakeistas jo perskaitytų tūkstančių knygų. Nesulinkęs po daugelio keltų ir galiausiai numestų į šalį idėjų našta. Net gausi jo kūryba nepejėgė jo visiškai užgožti, sustingdyti, visiškai nurašyti į istorijos šalikelę. Mūsų amžiuje niekas, netgi André Gide'as, nebuvo atviras tiekai patirčių ir nekovojo tokioje aibėje fronto linijų“¹ (Eliade 2000: 301).

M. Eliade pagrindiniu G. Papini'o asmenybės bruožu vadina jo prieštarumą, gyvumą ir vientisumą. Šiuos antikines priešybių vienybės principus propagavo ir Jurgis Baltrušaitis. Žmogaus vaidmuo pasaulyje, santykis su Dievu ir dvasinio augimo galimybių riba buvo

¹ Iš italų kalbos versta straipsnio autoriaus – U. K.

pamatinis simbolizmo klausimas, todėl neatsitiktinai XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Europos filosofinėje mintyje išskyla prometiškios „dievažmogio“ ir „antžmogio“ idėjos. Sinkretiškumas, kosmopolitizmas tapo neatsiejami simbolizmo judėjimo principai, kylantys iš absoliutaus meno idealo: siekta peržengti ne tik tautinius ir lingvistinius skirtumus – sąsajos tarp įvairių meno rūšių iki tol taip pat dar niekada nebuvo tokios glaudžios, rašytojai pasitelkdavo visus įmanomus šaltinius, išbandydavo visus kūrybos kelius. Kalbant apie Baltrušaitį, tai būtų ir septyniolika užsienio kalbų, visą kūrybinį kelią lydėjusi trauka teatrui, dėmesys dailei (straipsniai apie Nikolajų Rerichą), artima bičiulystė su rusų kompozitoriumi Aleksandru Skriabinu, susirašinėjimas su aibe korespondentų (Aleksandras Djakonovas, Viačeslavas Ivanovas, Valerijus Briusovas, Vsevolodas Mejerholdas, Gordonas Craigas, Williamas Buttleris Yeatsas, šalia kitų ir, vienas intensyviausių, su G. Papini’u. Simbolizmą apskritai galima būtų pavadinti žmogaus galimybių tyrimo eksperimentu, kadangi jis iš esmės kalba apie žmogaus bandymus priartinti žemę prie dangaus. Prometiškumas yra esmiškas simbolizmo sąjūdžio pasaulėjautos dėmuo, kylantis iš XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Europos kultūroje gyvavusių tobulo žmogaus koncepcijų. Taigi G. Papini’o ir J. Baltrušaičio atveju susiduriame su XIX amžiaus pabaigos – XX amžiaus pradžios Europos kultūrai simptomišku pozityvizmo atmetimu ir idealizmo atgimimu atsigręžiant į Antiką bei jos suformuotus žmogaus ir kūrėjo asmenybės, kaip dviejų polių – dvasios ir materijos – sąveikos, modelius.

J. Baltrušaičio laiškų G. Papini’ui tematika

J. Baltrušaitis, 1893 metais pradėjęs studijuoti Maskvos universitete, pataikė į pačią XIX amžiaus pabaigoje kilusią Rusijos kultūros pakilimo bangą – vadinamąjį jos Sidabro amžių, kurį Europos kultūros teoretikas Vladimiras Veidlė apibūdina kaip jo kūrėjų siekį apibendrinti, apimti, sintezuoti visą ligtolinę rusų ir europietišką kultūrą: „To laiko mąstymas ir skonis atsigręžė į praeities horizontus, architektūra buvo retrospektyvi ir apskritai visas menas buvo pažymėtas stilizacijos, gėrėjimosi kitų kūryba, poezija (ir apskritai literatūra), nors išoriškai ir atrodė nauja, iš tikrųjų gyveno praeito šimtmečio palikimu; tai buvo ne tiek kūrybos, kiek praeities atgaivinimo ir atradimo laikas“² (Вейдле 1956: 97–98). XIX amžiaus pabaigos – XX amžiaus pradžios kūrėjai tikėjo, kad simbolizmas – aukščiausia ir galutinė meno išsivystymo forma, apimsianti viską, kas tik buvo iki tol, ir kad po jos jau negali būti nieko naujo.

Dvasinio ir materialaus atgimimo pavyzdžiu rusų Sidabro amžiaus kūrėjams natūraliai tapo Italija. Pirmasis Italijos mito kūrėjas Europos kultūroje buvo J. W. Goethe. Jo kelionė į Italiją XVIII amžiaus pabaigoje, jos reikšmė poeto kūrybai ir apskritai Europos kultūros raidai yra sulaukę nemažo mokslininkų dėmesio. Todėl visiškai neatsitiktinai susidomėjimas J. W. Goethe’s kūryba Rusijoje sutampa su Italijos trauka. Aukso amžiaus rusų poetai Jevgenijus Baratynskis, Vasilijus Žukovskis, Zinaida Volkovskaja, domėjėsi J. W. Goethe’s kūryba, savo ruožtu, tapo ir karštais italofilais. XX amžiaus pradžioje vo-

² Iš rusų kalbos versta straipsnio autoriaus – U. K.

kiečių rašytojo kelionės maršrutą Italijoje pakartojo Maksimilianas Vološinas, Andrejus Belas, Marina Cvetajeva. Vokietis apie Italiją svajoto nuo pat jaunumės, jį žavėjo ir traukė Antikos kultūra. Italijoje jis praleido pusantrų metų (1786–1787), o po metų dar kartą buvo nuvykęs į Veneciją. Poetui tuo metu buvo 37-eri, jo kelionės dienoraščiai ir laiškai kupini ne tik susižavėjimo ir džiaugsmo savo gyvenimu Italijoje, tačiau ir susimąstymo. J. W. Goethe's knyga apie Italiją XIX amžiaus pabaigoje buvo išleista Rusijoje ir sulaukė gausaus skaitytojų būrio.

Šią knygą skaitė ir J. Baltrušaitis. Ji tapo pirminiu poeto susidomėjimo Italija šaltiniu. Tą liudija 1907 m. liepos 19 d. laiškas Aleksandriui Djakonovui, kuriame šis instruktuojamas prieš kelionę į Italiją ir įspėjamas nepasiduoti pozityvistškai suprantamam mąstymui, paremtam faktais, tačiau betarpiškai išgyventi Italijos grožį. Taip simbolistai suprato dieviškos tikrovės apraišką žemėje: „Jūs pats jokia būdu negalvokite, nemąstykite, <...>. Jūsų reikalas – *šviežiai žiūrėti* ir trinti rankomis, ir stengtis, kad seilės pradėtų tekėti, prisimenant išmintingą senos italės pastabą, pasakytą tokiam Goethe'ui: *Pensandos invecchia*“ (Baltrušaitis 2001: 144). Italija J. Baltrušaičiui ir kitiems XIX amžiaus pabaigos – XX amžiaus pradžios rusų kūrėjams buvo dieviško grožio įsikūnijimas žemėje, siekiamas dangiško ir žemiško pasaulių harmonijos įsikūnijimas. Toks Italijos vaizdinys atitiko Rusijos Sidabro amžiaus poetų pasaulėžiūrą, skelbusią, kad pasaulis, remiantis antikinio dualizmo principais, skyla į dvasios ir materijos sferas, o kūrėjų uždavinys yra pasiekti šių dviejų sferų sintezę.

J. Baltrušaičiui Italija buvo įkvėpimo šaltinis, rusų simbolistų ieškomo XX amžiaus Renesanso, žmogaus dvasios pratęsimo į išorę, sudvasintos materijos pavyzdys. Tai skaitome poeto 1902 m. birželio pradžios laiške Valerijui Briusovui: „Tokių erdvių, kurios būtų tam tikras žmogaus esybės pratęsimas, nedaug. <...> ji [Venecija] – žmogaus pasiekimų stebuklas, gyvenimo stebuklas“ (Baltrušaitis 2001: 115). Poetas išdėsto pagrindinį simbolizmo principą – materijos sudvasinimą, pasaulio sutvarkymą pagal dieviškus išminties dėsnius.

Būtent lankydamasis Italijoje Baltrušaitis ir susipažino su savo *alter ego* – G. Papini'u. Pamatinis dalykas, suartinęs du kūrėjus, buvo prometėjiškoji koncepcija, teigianti, kad kūrėjas turįs ypatingų galių, įžvelgiantis tai, ko kiti nepajėgiantys – tai skatino ieškoti bendraminčių, sukilusių prieš senąjį pasaulį ir bandančių jį pakeisti. J. Baltrušaičio ir G. Papini'o susirašinėjimas – tai dviejų „tokios pačios padermės“ – prometėjiškų – kūrėjų bendravimas save atpažįstant kitame, tai vienas kito palaikymas, intymus sielų bendrumas.

J. Baltrušaitis 1905 m. gegužės 25 d. laiške G. Papini'ui iš Riminio, kur buvo nuvykęs pailsėti su šeima, rašo savo naujam bičiuliui, likusiam Florencijoje, kad labai apsidžiaugęs gavęs pastarojo laišką, kadangi liūdis negalėdamas, kaip iki tol, matytis kasdien. J. Baltrušaitis atsako, kad Riminyje, atstu nuo G. Papini'o, mąstas, kokią dovaną gavęs iš jo, sugebėjusio paguosti nuolatinio, nebylaus skausmo kamuojamą jo sielą. Pasak lietuvių poeto, pažintis su italų rašytoju jam – ne tik džiaugsmas, bet ir didelė atgaiva, sutvirtinimas, net vaistas. Šioji užsimezgusi dviejų poetų bičiulystė J. Baltrušaičiui buvo ne atsitiktinė, o ypatinga: „Be to, esate labai didelis mano gyvenimo atradimas. Nuostabus laivas, taip išdidžiai pasirodęs prie mano Robinzono Kruzo salos. Įstabiu pirmagaliu, baltutėlėmis burėmis, išpūstomis džiaugsmingos audros. Laivas – Gyvenimas!“ (Baltrušaitis 2015: 315).

1905 m. gegužės 31 d. laiško G. Papini'ui pabaigoje J. Baltrušaitis atsiprašo už savo prastą italų kalbą, tačiau pareiškia neabejojąs, kad ši kaip „aiškiaregys iš šių šešėlių išskaitys už jų slypinčią tikrovę...“³ (Baltrušaitis 1905 05 31). Kitaip tariant, išvelgsiąs tikrąjį Baltrušaitį, kuriam iki tol nėra pavykę atsiskleisti. Tai, kaip suprato lietuvių kūrėjas, buvo dviejų sielų bendravimas be žodžių, be tarpininkų, tikra sielų giminytė. Tai nuo simbolizmo estetikos neatsiejama savojo „aš“ pratęsimo variacija, absoliutus *alter ego*, apie kurią iš esmės ir svajotojį prometėjiškasis kūrėjas.

J. Baltrušaitis buvo G. Papini'o kūrybos pristatymo ir populiarinimo Rusijoje iniciatorius bei vienas pirmųjų vertėjų. Per jį italų rašytojo kūryba susidomėjo rusų filosofas Borisas Jakovenka, kuris išvertė G. Papini'o rinkinį *Tragiškoji kasdienybė*, (*Il tragico quotidiano*, 1906) jis rusų kalba pasirodė 1923 metais, o autobiografinis romanas *Baigtas žmogus* (*Un uomo finito*, 1913) – 1922. J. Baltrušaičio kelionę į Italiją skatino visą poeto kūrybinį kelią formavusi prometėjiškoji mitologema – dieviškumo žemėje, pasireiškiančio kaip grožis, paieškos, – pagrindinis XIX amžiaus pabaigos ir XX amžiaus pradžios rusų kultūros bei literatūros kodas. Pasak rusų ir italų kultūrinių ryšių tyrinėtojos Nelės Komolovos, XX amžiaus pradžioje „į Italiją „dvasinės piligrimystės“ vyko beveik visi to laikotarpio poetai, vėliau sudarę rusų poezijos žiedyną: Dmitrijus Merežkovskis, Aleksandras Blokas, Valerijus Briusovas, Andrejus Belas, Michailas Kuzminas, Viačeslavas Ivanovas, Maksimilianas Vološinas, Borisas Pasternakas, Ana Achmatova ir Nikolajus Gumiliovas, Marina Cvetajeva ir Osipas Mandelštamas“ (Komolova 2005: 20). Prometėjiška problematika, ryški V. Ivanovo, Vl. Solovjovo, V. Briusovo, O. Mandelštamo kūryboje, žymėjo pagrindinę to laikotarpio idėją apie „dievažmogį“, kūrybos religinį aspektą, meno vietą pasaulyje ir kultūros organiškumą.

Idealizmas, simbolizmo idėjinis pamatas neatsiejamas nuo individualizmo. Kadangi pasaulis visada yra tik kūrėjo vaizdinys, tai kiekvieno žmogaus jis – vis kitoks, unikalus, kitam neįmanomas perteikti. Tad kiekvieno meno kūrinio tikslas – išryškinti šį individualumą, atskleisti, kas kiekvieno kūrėjo pateikiamame pasaulio vaizdinyje savita, nepakartojama, kadangi kūrėjo talentas tiesiogiai priklausomas nuo to, kiek kūrinys yra individualus. Šis prometėjiško individualumo pabrėžimas neišvengiamai išvirsta herojaus vienišybe, kurios motyvas itin dažnas J. Baltrušaičio tekstuose ir ypač – laiškuose G. Papini'ui.

Lietuvio ir italo bendravimas, dviejų broliškų sielų bendrystė leido išspręsti nuo prometėjiško kūrėjo neatsiejamos ir net privalomos vienatvės bei auditorijos, t. y. pirmojo žingsnio visuotinio pripažinimo link, problemą. Tai, kad J. Baltrušaičiui buvo labai svarbu turėti tokį atramos tašką, palaikymą, atskleidžia jo 1911 m. lapkričio 27 d. laiškas G. Papini'ui: „Brangus brolau – Ačiū už „Anima“. Po 2 dienų vykstu į Maskvą ir kelionėje turėdamas tavo žurnalą tarsi visai apčiuopiamai jausiu tave šalia ir kaip visada galvosiu apie mūsų vyrišką brolystę. <...> Kadangi man pats faktas, kad tu egzistuoji, suteikia milžinišką dvasinį saugumą, tarsi turėčiau saugų prieglobstį, tėvišką pastogę. Aš, toji vargšė būtybė, tas klajūnas begaliniame tuščiam kelyje. Nebyliai laiminu šį gyvenimą, kadangi jame esi

³ Kūrėjų korespondencija iš italų kalbos versta straipsnio autoriaus – U. K.

tu.... <...> Taigi nepamiršk manęs“ (Baltrušaitis 1911 11 27). Kokią reikšmę ši galimybė turėjo J. Baltrušaičiui, galime spręsti iš emocijų, ne itin būdingų rašytojui, arba kruopščiai slepiamų emocijų intensyvumo: poetas teigia dėka G. Papini'o vėl tapęs savimi, esąs kupinas jėgų veikti, kovoti kaip liūtas: „Tai toji atgaiva, kurią man suteikė Jūs šventa siela. Ją priėmiau daug kartų su tyliom ašarom, kurių niekas nematė, nors ir ne visada įstengiau jas nuslėpti“ (Baltrušaitis 2015: 315).

Savo 1905 m. gegužės 26 d. laiške G. Papini'ui J. Baltrušaitis skundžiasi negalįs daugiau jam parašyti, kadangi vargštąs su vertimais. Darbas jam neteikia malonumo: „Šiandien rašau mažai, nes noriu žūt būt pabaigti Byroną, kuris neleidžia man judėti į priekį su kitais darbais. <...> Tačiau po kurio laiko pagaliau būsiu laisvas“ (Baltrušaitis 2015: 317). Rašytojas pabrėžia originalumo arba genialumo imepratyvą, kitų autorių vertimus laikydamas nevertingu užsiėmimu. Romantišką poeto pasaulėjautą liudija ir gamtiškumo, natūralumo priešinimas miestieškumui, dirbtinumui. Pasak poeto, vienintelė jo atgaiva nuo vertimų esanti šio mažo miestelio ramybė, tiesiog biblinis gyvenimo ritmo, jausenos ir reikalų paprastumas. Čia nesimatą aplink netikru gyvenimo spindesiu žėrinčių akių, tik kasdieniai žmonių rūpesčiai, įrėžti kaip Romos monetoje, t. y. nuolat atsikartojantys, amžini. Poetas gyvenąs ne nykia dabartimi, o ateities vizijomis, kurios užpildo jo gyvenimą ir suteikia pasitenkinimą. Ilgesys atliepia taip Baltrušaičio vertinamą *laukimą*, nes visa, kas išreikšta, jam atrodo vulgaru. Laiške jis pažymi, kad kiti čia jį lankantys jausmai ir mintys esantys per daug neapibrėžti, kad juos būtų galima išpasakoti laiške.

1906 m. kovo 18 (?) d. laiške G. Papini'ui J. Baltrušaitis praneša išvykštąs į Berlyną, iš ten – į Maskvą. „Ką aš darysiu be jūsų, be Sakalo! Ak! – Su jumis regėjau tiek nežemiškų sapnų, kad neišvengiamai toks ilgesys maus krūtinėje! Su jumis akimirksniai jaučiau tvirtą žemę po kojomis“ (Baltrušaitis 1906 03 18). Poetas lygina save su beduinu, iš Mekos šventovės grįžtančiu į savo mažą ir tolimą oazę. Ir perspėja kūrėją, kad jis nuo šiol gausias jo pavienius, „ledinius“ laiškus su paskiromis „apšarmojušiomis“ mintimis ir klausia, ar jo bičiulis iš Italijos to neišsigąsias. Tai platoniškos dviejų sielų draugystės variacija, dieviškumo apraiška žemiškoje tikrovėje. Būtent todėl J. Baltrušaičiui bendravimas su G. Papini'u toks reikšmingas.

1906 m. spalio 10 d. laiške J. Baltrušaitis rašo, kad G. Papini's jam kone vienintelis pasaulyje likęs žmogus. Išvykdamas į užsienį jis palikęs Maskvoje kelis bičiulius, tačiau grįžęs jų jau neradęs: „Kaip matai, mano padėtis tarp žmonių beveik ideali. Ir kadangi Maskvoje nežinau florentietiško tipo kavinių, gali mane įsivaizduoti esant kokiu nors nejudriu atsiskyrėliu vienišoje celėje, pro kurios langą matyti rudens apnuogintas medis“ (Baltrušaitis 2015: 326).

Prisiimama genijaus misija lemia ir labai skaudžią reakciją į bet kokią kritiką, kuri atsiskleidžia 1910 m. lapkričio 30 d. laiške. Vos pasisveikinęs, poetas nieko nelaukdamas prašo bičiulio pasakyti jam pavardę „to ruso iš Maskvos“, greičiausiai, paminėto G. Papini'o laiške, ir rašo, kad, galimas daiktas, kai kurios jo ir Fiodoro Tiutčevo eilutės sutampančios. Tuo jis, Baltrušaitis, tik didžiujasi. Kūrėjas kreipiasi į savo bičiulį: „Be to, kartą visiems laikams turi žinoti, kad manęs niekas nepažįsta. Net ir keli mano artimiausi draugai. Todėl

kad, pavyzdžiui, $\frac{3}{4}$ mano knygos, kuri yra atiduota spausdinti [*Žemės laiptai* – aut. past.] nesu skaitęs nė vienai gyvai dvasiai. Savo lyrikos pasaulį sukūriau vienatvėje, kurią pats pasirinkau, savo rūpesčių, skausmų, pernelyg gilių, kad galėčiau jais su kažkuo pasidalinti, tylumoje. Galbūt, išskyrus tik tave. Man nerūpi kiekviena nuo[mo]nė, tačiau norėčiau sužinoti vardą“ (Baltrušaitis 2015: 331).

1910 m. gruodžio 9 d. laiške poetas kreipiasi į italų kūrėją „brangus brolau“ ir rašo pamiršęs jam pasakyti vieną gražų ir svarbų dalyką. Nuo paskutinės jo viešnagės Italijoje prieš keletą metų nugrimzdę nebūtin daug brangių sielai dalykų. Atsivėrusi kažkokia skylė, kurioje dingstančios mintys, sapnai ir žmonės, tarsi visa tai būtų tik džiugios ir liūdnos iliuzijos. „Todėl vykdamas į Florenciją būgštavau, kad galbūt ir tu jau nebūsi savas. Tačiau su didžiausiu džiaugsmu ir begaliniu jauduliu radau tave tokį pat didį kaip visada, tobulą, taip kaip aš suprantu, žmogų, vyriškos dvasios, kūrybingą, tad būk pakrikštytas ir palaimintas, Giovanni Papini, geriausiasis mano brolau“ (Baltrušaitis 1910 12 09).

1911 m. liepos 2 d. laiške lietuvių autorius, perskaitęs G. Papini'o knygą *Le memorie d'iddio* (*Dievo atsiminimai*, 1911) rašo, kad kiekvienas mūsų – t.y. dviejų kūrėjų – darbas yra žingsnis visiško išlaisvėjimo link, ir jo, J. Baltrušaičio nuomone, G. Papini's jau esąs daug aukščiau už jį, kadangi šia knyga jis atvėręs sau taką, atvesiantį prie visai naujos viršūnės: „Esi pranašiškoje dykroje, ir niekas labiau už mane nelauks kitų tavo žodžių“ (Baltrušaitis 1911 07 02).

Filosofinis J. Baltrušaičio ir G. Papini'o prometėjizmo, suartinusio kūrėjus, pamatas buvo tobulo žmogaus koncepcija. Ir nors kūrėjai rėmėsi skirtingomis moralinės žmogaus evoliucijos teorijomis (lietuvių rašytojas – Vl. Solovjovo idėjomis apie „dievažmogį“, italas – F. Nietzsche's „antžmogio“ teorija), tačiau tol, kol jos nebuvo pradėtos įgyvendinti praktiškai, jų skirtumai nebuvo išryškėję ir abu kūrėjai jautėsi priklausą tai pačiai brolijai, per kurią turėjo rasti naujas pasaulis ir naujas žmogus.

Turėdami tokį bendrą idėjinį pamatą, kuriuo sąmoningai remdavosi savo kūryboje, antrosios simbolistų kartos poetai, nepaisydami dažnų ginčų ir barnių, be vargo suprasdavo vienas kito poetinį pasaulį ir ieškojo bendražygių mitologizuodami ne tik savo asmeninius išgyvenimus, tačiau ir žmogų istorijoje, stengdamiesi laikinojo pasaulio įvykių chaosui suteikti amžiną meno formą. Simbolistų akiratyje buvo ir F. Nietzsche's filosofija, iš kurios jie perėmė ne tiek idėjas, kiek pačią maišto dvasią, neigusią tradicinę pasaulėžiūrą, visuotinę vertybių sistemą, propagavusią nihilizmą, skelbusią konfliktą su savo laiku ir teigusią herojiškas pastangas išsiveržti už pripažintų ir leistinų ribų.

Pačios simbolizmo poetinės programos lemtas tragiškas buvimas tarp dviejų priešingų polių – idealybės ir realybės – lėmė ir J. Baltrušaičio kūrybos vienodumą, temų pastovumą, cikliškumą. Visą poeto kūrybinį kelią – tiek rusiškuoju, tiek lietuviškuoju periodu – ir žymi šių priešybių suvienijimo pajauta. Visa J. Baltrušaičio kūryba yra cikliška, kadangi nukreipta vieną tašką – pasaulį kaip visetą, ja siekiama pasiekti dievišką žinojimą, poetas kūrybą suvokia kaip dvasios pratęsimą į išorę, į pasaulį. Pasaulis jam yra materijos chaosas, kuriame slypi jį vienijanti dieviškos išminties gija. Poetas, atstovaudamas dvasiniam pradui, yra pašauktas iš šio chaoso kurti harmoningą kosmosą, paklūstantį dieviškiems dėsniams.

Poetas savo kūrybą vadino statiniu, vartodamas šventovės, bokšto, varpinės įvaizdžius: „Knygą surenčiau ligi paskutinio aukšto, bokštai irgi jau numatyti. Bet į Maskvą ją atsivešiu dar nesuardęs pastolių“ (Baltrušaitis 2001: 118).

Tai, kad gyvenimo vienovės siekis buvo pagrindinis poeto kūrybos *motto*, liudija ir jo 1905 m. gegužės 29 d. laiškas G. Papini'ui, kuriame poetas vėl grįžta prie bendravimo temos, žyminčios pačią J. Baltrušaičio poetikos šerdį – to, kas atskira, sujungimą, ir išdėsto prometėjišką programą: „Todėl – prie darbo – reikia išmatuoti nuostabius tolius ir tokias pat linksmas prarajas, užminuoti visą žmonių žemę bei padaryti pirmą ir paskutinį atradimą, pastačius aukščiausią bokštą, nukreiptą į žvaigždes, kuris sumažintų atstumą tarp niūriai maištaujančio žmogaus ir Vienio“ (Baltrušaitis 2015: 319). Bokšto įvaizdis, kreipiantis į Šv. Rašto Babelio bokštą, turėjusį sujungti žemę ir dangų, pasitelktas neatsitiktinai. J. Baltrušaičio interpretacijoje šio atstumo nenorima visiškai įveikti, siekiama jį tik kaip įmanoma labiau sumažinti, paliekant lemiamą vaidmenį Dievui.

Prometėjiško kūrėjo užduotį poetas suprato kaip siekį įveikti žemišką pasaulį, kitaip tariant, aprėpti jį dvasios akimis kaip visumą. Todėl neatsitiktinai J. Baltrušaičio poezijoje nerasime konkrečių įvykių, faktų, jausmų aprašymo – tai jam tėra išorė, nuo kurios reikia išsivaduoti. Vienintelis būdas tai padaryti – ne paprasčiausiai nusigręžti, o atvirksčiai – pasinerti į tikrovę, ją išgyventi, paversti vidinės patirties struktūra, pasaulio geometrinio statinio linija. Kiekvienas toks žemiškas išgyvenimas, žymimas kančios, „žemiško kryžiaus“ nešimas reiškia dar vieną pakopą dieviško vienio link.

Senasis pasaulis, kuriam nuosprendį paskelbė J. Baltrušaitis, simbolistams jau buvo praeitis. Savo pareiga jie laikė kuo greitesnį viso to, kas sena, negyva, išnaikinimą, kad jo vietoje galėtų rasti naujas pasaulis. 1905 m. lapkričio 13 d. laiške G. Papini'ui poetas džiaugiasi, kad per Giuseppe'ę Vannicola'ą jį galiausiai pasiekusi nauja italų kūrėjo knyga, tad lietuvis galėjęs su ja susipažinti. Tiesa, visos dar neperskaitęs, tik įžangą ir užmetęs akį į baigiamąją dalį. Ir, tarsi reziumuodamas, poetas palaimina G. Papini'o kūrybą: „Tad – į naują gyvenimą! Žemė jau sukurta. Netoli jau ir sėjos laikas. Tebūnie palaimintas tavo darbas. <...> Tai bus pirmasis tavo žingsnis iš apimto liepsnų senovinio namo. Gero kelio!“ (Baltrušaitis 1905 11 13).

Žmogiškasis, materialus pasaulis prometėjizmo požiūriu yra tuščias – tai dykuma, bedugnė, kurią kūrėjas turi sudvasinti, pakylėti arčiau dangaus. 1905 m. spalio 9 d. laiške G. Papini'ui J. Baltrušaitis išdėsto savąją gyvenimo ir kūrybos teoriją, kurioje svarbiausią vaidmenį vaidina likimas, suprantamas kaip padarymas to, kas numatyta dieviškos išminties, kadangi kiekvienas likimo įvykis yra atitinkama pakopa į dvasios aukštumas. Poetas praneša vykstant į Romą. Jo kelionės yra dvasinis aktas: viena uždanga nusileidžianti, kita pakylanti. Čia jis baigias nuimti paskutinį derlių. Kūrėjas turi galvoje išgyventą, patirtą, sukauptą realybę, ir jo kaip poeto užduotis – sintezuoti gyvenimo potyrius į aukštesnę pakopą ir taip apimti pasaulį kylant tokiomis pakopomis absoliuto, vienio link. Tačiau ši sintezė kol kas yra tik siekiamybė. Pasak poeto, vynuogių skynimas baigėsi, tačiau kada pasirodysias vynas? „Romoje bandysiu persiversti per galvą, nutraukti visas grandines, įlipti į naują laivą ir buvusio багаžo pasilikdamas kiek galima mažiau... Tačiau kas žino?“ (Baltrušaitis 1905 10 09).

J. Baltrušaičiui, kurio kūrybos estetiką formavo F. Nietzsche's ir VI. Solovjovo filosofinės idėjos, pasaulis iš esmės atitiko garsiosios Platono alegorijos modelį: realybė čia buvo tik idealybės šešėlis. 1905 m. spalio 10 d. laiške J. Papini'ui lietuvis plėtoja savo gyvenimo ir kūrybos estetikos temą: „Jaučiu tik jūros bedugnę, begalinį atstumą tarp savęs ir žvaigždžių, pakylančių liūdnamis mano vakarais; jaučiu tik neapbrėpiamą begalinę aplink dunksančią Dykumą... <...> Žmogaus tėvynės, pažadėtiosios žemės nepasiekiamumą, žmogiškąją benamystę ir savo virpančią širdį... <...> Tik tai! Betarpiškai! Realiai! <...>. Kada nors rasiu ir žodžius, vaizdus išreikšti visa tai ir žmonės išblykš...“ (Baltrušaitis 1905 10 10).

Lietuvių ir rusų simbolisto gyvenimo ir kūrybos estetikos gaires dar labiau atskleidžia 1905 m. liepos 4 d. laiškas italų rašytojui, kuriame randame paaiškinimą, kodėl J. Baltrušaičio laiškuose visiškai nėra Italijos meno realijų, estetinių samprotavimų. Poetas laiško pradžioje atsiprašo draugo kelias dienas jam nerašęs, kadangi lankęsis Ravenoje, kurioje išvydęs tikrą stebuklą ir grįžęs be galo vidujai praturtėjęs. Poetas priduria savojo įspūdžio nedėstysias, kadangi norįs išlaikyti jo galią tai valandai, kada žmonių rankomis sukurta iškilianti kokia varpinė ar koks kitas didingas statinys, nes išraiška, esą, tik sugadinanti ir nužudanti, net plačiausias jūras įkalinanti krantais. Todėl, esą, verčiau nutilti... Pasak J. Baltrušaičio, G. Papini's pajusiąs, kas pleveną virš Ravenos žemės, todėl visa kita yra nereikalinga ir beprasmiška. Lietuvių rašytojas savo laiške retoriškai klausia: ar ne kiekvienas išreikštas jausmas esąs kaip iškvėptas oras, nuleistas garas, daugiau jau nejudantis? Nes būtent tokie, pasak poeto, „motyvai“, ir yra vienintelis mūsų pašėlusio lėkimo turtas. Todėl niekas nesąs toks turtingas, kad galėtų sau leisti tokią prabangą, kaip *išraiška*, žodis. Šią temą J. Baltrušaitis savo laiške užbaigia žodžiais: „Bet – kantrybės: bus laikas ir aš Jums viską atskleisiu <...>“ (Baltrušaitis 1905 07 04).

J. Baltrušaitis tuo metu tikėjo savo jėgomis atlikti prometėjišką žemės priartinimo prie dangaus uždavinį ir nors šis tikėjimas susvyravo po 1905 metų Rusijos revoliucijos, tačiau poetas vis dėlto išsakė pasiryžimą kovoti toliau. Simbolizmo kūrėjo tekstų adresatas – Rusijos imperija, ne tik kultūrinė, bet ir socialinė, politinė jos realybė, kurią J. Baltrušaitis buvo užsimojęs pakeisti. Pabrėžtina, kad XIX amžiaus pabaigos – XX amžiaus pradžios Rusijos imperijos visuomeninei, politinei ir kultūrinei situacijai buvo būdinga *absoliutinių* karinių struktūrų ir aukšto individo *subjektyvumo* dermė. Tai, kad poetai simbolistai, taip pat ir J. Baltrušaitis, prometėjiškos misijos vieta laikė Rusijos imperiją ir poetas tikėjo Rusijos mesianistiškumu, liudija jo 1905 m. gegužės 31 d. laiškas G. Papini'ui. Jame atsiskleidžia poeto reakcija į jį pasiekusias žinias apie Rusijos pralaimėjimą Rusijos–Japonijos kare: „Likimo pirštas! Kokių padarinių turės šitas sunkus išbandymas man, mano sielai, iki šiol norėjusiai pasaulyje matyti savo tęsinį, šiandien dar nežinia. Regint aplinkui tik bailumą, visuotinę menkystę, pasaulį persmelkusį materialumą, man nelieka nieko kita, kaip tik gyventi užsidarius savyje kaip kaliniui, veržte suveržus širdį geležiniu lanku kaip Kristaus vainiku“ (Baltrušaitis 1905 05 31). Laiškas liudija socialinį J. Baltrušaičio prometėjiško motyvą – bandymą įskelti ugnį kituose, kitaip tariant, pažadinti jų dvasios kūrybiškumą.

Rusijos simbolistai pasaulį regėjo kaip nedalomą visumą be skirtumo tarp gyvenimo, meno ir religijos, tad 1904–1906 metų Rusijos imperijos krizė pakirto jų tikėjimą Sofijos

mito – žemės ir dangaus harmonijos – įgyvendinimu. Tačiau J. Baltrušaitis neatsisako, nors ir susvyravusios, vilties pakeisti pasaulį: „Tačiau aš sugebėsiu įveikti net ir tai. Per daug žinau, ir to trokštu, ne tiek dėl savęs, kiek dėl kitų“ (Baltrušaitis 1905 05 31). Šiame laiške G. Papini'ui poetas atsiskleidžia visą rusų simbolizmo judėjimą po 1904–1905 metų Rusijos–Japonijos karo ir 1905 metų revoliucijos ištikusią tikėjimo savo misija krizę. Pažymėtina, kad rusų simbolizmas radosi iš tam tikros Europą ištikusios krizės pajautos ir iš buvo atsakas į šią krizę. Laiškai liudija, kad šis simbolizmo ryšys su istorijos drama ne tik objektyviai lėmė svarbiausius simbolistinės pasaulėžiūros bruožus, tačiau buvo ir subjektyviai jaučiamas poetų simbolistų kaip vidinis kūrybos stimulus. Būtent iš tokios nuostatos ir kilo simbolizmo siekis peržengti meno ribas poetui tampant pasaulio perkūrėju. 1904–1906 metų Rusijos imperijos krizė buvo skaudus poetų, siekiančių įvykdyti prometėjiškąją misiją, susidūrimas su tikrove, privertęs suabejoti pamatinėmis simbolistinės pasaulėžiūros tezėmis ir kūrėjų galimybėmis pakeisti pasaulį. Dviejų prometėjiškai nusiteikusių poetų susirašinėjimą – galutinai nutraukė tikėjimą prometėjiška kūrybos programa pakirtęs Pirmasis pasaulinis karas ir po jo įvykęs Spalio perversmas.

Išvados

J. Baltrušaičio laiškai G. Papini'ui atskleidžia prometėjišką poeto kūrybos estetikos aspektą, siejantį rusų ir lietuvių poeto kūrybos estetikos sąsajas ne tik su Rusijos, tačiau ir Europos simbolizmo tradicija. Prometėjiškoji mitologema teigia žmogaus galimybę savo jėgomis sukurti kokybiškai naują pasaulį. Pažymėtina, kad J. Baltrušaičio, tiek G. Papini'o kūrybinės ambicijos nesiribojo vien estetikos erdve, siekta transformuoti pasaulį pagal idėjų pasaulio modelį, todėl kūrėjų programa apėmė ir politikos erdvę. Atsisakyti prometėjiškosios mitologemos rašytojus privertė Pirmasis pasaulinis karas ir Rusijoje įvykęs Spalio perversmas, sugriovę tikėjimą absoliučiomis žmogiškosios kūrybos galimybėmis.

Literatūra

BALSEVIČIŪTĖ-ŠLEKIENĖ, V., 1998. Prometėjizmo tema žemininkų kūryboje. *Filologija*, 1 (4), 66–72.

BALTRUŠAITIS, J., 2015. *Laiškai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

BALTRUŠAITIS, J., 2001. *Apimti žmogų iki dugno*. Vilnius: Aidai.

BALTRUŠAITIS, J., 1905 05 31. Laiškas G. Papini'ui. RVB. F. 218. Ap. 1363. B. 2. L. 12.

BALTRUŠAITIS, J., 1905 07 04. Laiškas Papini'ui. RVB. F. 218. Ap. 1363. B. 3. L. 2.

BALTRUŠAITIS, J., 1905 10 09. Laiškas Papini'ui. RVB. F. 218. Ap. 1363. B. 4. L. 4.

BALTRUŠAITIS, J., 1905 10 10. Laiškas Papini'ui. RVB. F. 218. Ap. 1363. B. 4. L. 5.

BALTRUŠAITIS, J., 1905 11 13. Laiškas Papini'ui. RVB. F. 218. Ap. 1363. B. 4. L. 20.

BALTRUŠAITIS, J., 1906 03 18. Laiškas Papini'ui. RVB. F. 218. Ap. 1363. B. 5. L. 14.

BALTRUŠAITIS, J., 1910 12 09. Laiškas Papini'ui. RVB. F. 218. Ap. 1363. B. 6. L. 24.

BALTRUŠAITIS, J., 1911 11 27. Laiškas Papini'ui. RVB. F. 218. Ap. 1363. B. 7. L. 32.

BALTRUŠAITIS, J., 1911 07 02. Laiškas Papini'ui. RVB. F. 218. Ap. 1363. B. 7. L. 25.

DAUJOTYTĖ, V., 1974. *Jurgis Baltrušaitis*. Vilnius: Vaga.

- ELIADE, M., 2000. *L'isola di Euthanasius. Scritti letterari*. Torino: Bollati Boringhieri.
- JONKUS, D., 2009. Prometėjiška kultūros tragedija Antano Maceinos filosofijoje. *Filosofija. Sociologija*, 1–2, 27–34.
- KVIETKAUSKAS, M., 2005. Prometėjiškoji pasaulėvoka Jono Biliūno prozoje. *Metai*, 12, 80–93.
- MACEINA, A., 1992. Prometėjizmo problema. In: A. Maceina. *Raštai*, 2. Vilnius: Mintis, 397–465.
- MACEINA, A., 2004. Prometėjiška kultūros tragedija. In: A. Maceina. *Raštai*, 9. Vilnius: Margi raštai, 71–79.
- БЕРДЯЕВ, Н. А., 1994. *Философия свободного духа*. Москва: Республика.
- ВЕЙДЛЕ, В., 1956. *Задачи России*. Нью-Йорк: Изд-во имени Чехова.
- ДАУЙОТИТЕ, В., 1983. *Юргис Балтрушайтис: монографический очерк*. Вильнюс: Vaga.
- КОМОЛОВА, Н., 2005. *Италия в русской культуре серебряного века*. Москва: Наука.

Ugnius Keturakis

Lithuanian University of Health Sciences, Lithuania

Research interests: comparative cultural studies, intercultural dialogue

JURGIS BALTRUSAITIS' LETTERS TO GIOVANNI PAPINI

Summary

The promethean program of Jurgis Baltrušaitis' creation is especially distinctly expressed in the poet's letters to Giovanni Papini. The world here is divided into two spheres – the earthly and the divine, and the mission of the creator is to connect them. The letters also demonstrate the motives of promethean worldview which are not so obvious in J. Baltrušaitis' poetry: the motive of a poet-prophet, clairvoyant; self-creation of a human-creator, development into a divine, perfect individuality that can re-build the world; pursuit of absolute creativity as complete freedom of the creator; faith in the human ability to build a tower that reaches the sky – revival of the myth of tower of Babel; defiance of idealistic attitude and earthliness and pursuit of divinity; exaltation of seeing, vision as the only connection with the world of ideas. J. Baltrušaitis' and G. Papini's correspondence allows relating J. Baltrušaitis' creative work not only with the Russian but also with the European tradition of symbolism. The correspondence of the two promethean minded poets – prophets was interrupted by World War I which also ruined the mythologem as a belief in the possibility of changing the world, and by the October Revolution, following the war.

KEY WORDS: epistolary, Baltrušaitis, Papini, symbolism, prometheism.

Pateikta / Submitted 2017 03 03

Priimta / Accepted 2017 06 15